

УДК 658

Мариненко Н.Ю.

*кандидат економічних наук, доцент,
Тернопільського національного технічного університету
імені Івана Пулюя***ДІАЛЕКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «АДАПТАЦІЯ»
ТА «АДАПТИВНИЙ РОЗВИТОК»****DIALECTICAL ANALYSIS OF THE “ADAPTATION”
AND “ADAPTIVE DEVELOPMENT” NOTIONS****АНОТАЦІЯ**

У статті проведено діалектичний аналіз понять «адаптація» та «адаптивний розвиток», на основі отриманих результатів та визначених ознак проаналізованих понять сформульовано авторське визначення поняття «адаптивний розвиток підприємства». Встановлено характеристики адаптивного розвитку промислового підприємства. Розроблено систему класифікації основних елементів теорії адаптації.

Ключові слова: адаптація, адаптивний розвиток, зовнішнє середовище.

АННОТАЦІЯ

В статье проведен диалектический анализ понятий «адаптация» и «адаптивное развитие», на основе полученных результатов и определенных признаков проанализированных понятий сформулировано авторское определение понятия «адаптивное развитие предприятия». Установлены характеристики адаптивного развития промышленного предприятия. Разработана система классификации основных элементов теории адаптации.

Ключевые слова: адаптация, адаптивное развитие, внешняя среда.

ANNOTATION

In the article the dialectical analysis of the concepts of “adaptation” and “adaptive development”, based on the results of certain signs and analyzed concepts formulated copyright definition of “adaptive development of the enterprise”. Characteristics of the industrial enterprise adaptive development are determined. The system of the theories of adaptation main elements classification is developed.

Key words: adaptation, adaptive development, external environment.

Постановка проблеми. Динамізм та мінливість зовнішнього середовища змушують керівників підприємств миттєво реагувати на потреби ринку, що виникають, запити споживачів тощо. Ефективність розвитку промислових підприємств залежить від здатності швидко та вчасно пристосовуватися до змін. Тому питання щодо встановлення сутності понять «адаптація» та «адаптивний розвиток підприємств» є актуальним і потребує вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремими питаннями адаптації займалися Р. Акофф, І. Ансофф, Ст. Бір, М. Бодсон, П. Друкер, У.Р. Ешбі, В. Забродський, В. Прабху, Л. Растригін, С. Састре, В. Скурихін, А. Соломатін. Серед сучасних українських вчених питаннями адаптації економічних систем займалися І. Алексєєв, Н. Білошкурська, М. Буднік, Є. Галушко, Т. Горохова, Т. Гринько, І. Грозний, М. Кизим, Т. Клебанова, С. Кудлаєнко, Є. Кузькін, О. Кучеренко, Т. Ландіна,

Р. Лепа, А. Мельник, Й. Петрович, О. Пушкар, О. Раєвнева, Л. Саломатіна, Ю. Степанова, В. Тимохін, О. Тридід, А. Турило та інші дослідники.

Мета статті полягає в аналізі підходів до трактування термінів «адаптація» та «адаптивний розвиток», а також у формулюванні авторської інтерпретації поняття «адаптивний розвиток підприємства».

Виклад основного матеріалу дослідження. Адаптацію інтерпретують як «процес зміни властивостей системи, що дозволяє їй досягти найкращого або принаймні прийняттого функціонування в умовах, що змінюються» або «процес зміни параметрів і структури системи, а можливо, й керуючих впливів на основі поточної інформації з метою досягнення певного, зазвичай оптимального, стану системи при початковій невизначеності, що змінюються в умовах роботи» [1, с. 100].

Адаптація – «реакція на зміну умов, яка протидіє можливому зниженню ефективності поведінки системи» [2, с. 325].

Аналіз змісту поняття «адаптація» в межах теорії управління підприємством узагальнено в таблиці 1.

Таким чином, беручи за основу проведений аналіз та погоджуючись з думкою Б. Ефендієва [17], можемо сказати, що термін «адаптація» в межах теорії управління підприємством містить такі складові елементи:

– властивість системи пристосовуватися до можливих змін функціонування; у цьому випадку йдеться про властивість адаптивності економічних систем;

– процес пристосування адаптивної системи; тут слово «адаптація» характеризує процес пристосування;

– метод, заснований на обробленні інформації, що надходить для досягнення певного критерію оптимізації; тоді слід говорити про методи адаптації, адаптивні алгоритми, які використовують метод адаптації, а побудовані таким чином моделі називати адаптованими.

Головний зміст адаптації, на думку Т. Пілат, – це внутрішні процеси в системі, які забезпечують збереження її зовнішніх функцій по відношенню до середовища. Якщо структура системи забезпечує їй нормальне функціону-

вання в таких умовах середовища, то цю систему слід вважати адаптованою до конкретних умов. На цій стадії встановлюється динамічна рівновага, під час якої відбувається зміна керування показників у межах норми [18].

Погоджуючись з дослідженням Т. Гринько [19], де під адаптацією автор розуміє адекватну ситуації зміну поточного стану якогось об'єкта, в тому числі підприємства, під впливом мінливих умов середовища його існування, далі будемо дотримуватися такої класифікації можливих типів адаптації:

1) приватна (лінійна) адаптація – адаптація, яка спрямована на визначення окремих чинників без їхнього взаємного узгодження та яка не потребує кардинальної перебудови наявної схеми функціонування об'єкта;

2) системна (багаторівнева) адаптація – адаптація, яка потребує зміни управління, перевизначення пріоритетів, встановлення нових взаємозв'язків, перепланування операцій на підставі системного підходу;

3) проблемна адаптація – адаптація, спрямована на вирішення проблеми, що «ініціює»

Таблиця 1

Підходи до трактування поняття «адаптація»

№ п/п	Автор	Визначення	Обмеження у використанні
1.	І. Калайков [3]	Поняття адаптації включає зміни, що ведуть системі управління до зміцнення в ній антиентропійних процесів, до самовідновлення, стабілізації й прогресу. Окрім корисних змін, поняття поширюється й на ті механізми, за допомогою яких здійснюються ці зміни, а також на інформаційні моделі для вирішення проблемних ситуацій.	Неоднозначність трактування
2.	Політехнічний словник [4]	Адаптація полягає в накопиченні й подальшому використанні інформації про закони зміни стану керованого об'єкта або умов управління.	Може бути використано лише в межах інформаційного забезпечення управління підприємством
3.	А. Субботін [5]	Доцільне впорядкування динамічної системи, приведення її у відповідність з об'єктивно діючими закономірностями.	Абстрактне та неконкретизоване визначення
4.	Л. Растригін [6]	Адаптацію як управління варто віднести до оптимізації в обстановці перешкод, у процесі якої параметри об'єкта змінюються так, щоб його показник якості прагнув до екстремального значення незалежно від зміни ситуації	Такий підхід не допускає можливості варіювання різних критеріїв функціонування системи управління, а також не враховує адаптивність процесу їх вибору
5.	Я. Ципкін [7]	Автор трактує адаптацію як процес зміни параметрів і структури системи, а можливо, і керуючих впливів на основі поточної інформації з метою досягнення певного, звичайно оптимального, стану системи при початковій невизначеності в умовах роботи, які постійно змінюються.	З цього визначення незрозуміло, за якими критеріями досягається оптимальний стан системи на основі адаптаційних процесів підприємства
6.	В. Скурихін [8]	Під адаптацією слід розуміти накопичення й використання інформації для досягнення оптимального в деякому сенсі стану або поведінки системи при початковій невизначеності в зовнішніх умовах, що змінюються.	Згідно з цим поглядом адаптацію слід пов'язувати з оптимізацією за чітко визначеним критерієм функціонування системи
7.	Ю. Суховерха [9]	Адаптація – це процес накопичення й використання інформації з метою цілеспрямованої зміни параметрів і структури системи, а також при необхідності керуючих впливів, на основі визначення й виконання критеріїв її функціонування, які можуть бути екстремальними регуляторами або виступати як обмеження багатокритеріальної оптимізації в умовах початкової невизначеності прояву і мінливості екзогенних факторів впливу.	Це визначення може бути використано лише в рамках інформаційного забезпечення управління підприємством
8.	Е. Петірю, Р. Віпп, П. Ярзавовскі, Е. Лофквіст, І. Стензакер [10; 11; 12; 13; 14]	Автори розглядають адаптацію як процес управління змінами, які спрямовані на підтримання сталої конкурентоспроможності підприємства.	Це визначення може бути трактоване і з позиції стратегічного управління, адже не висвітлює конкретних властивостей поняття
10.	Т. Ландіна, М. Буднік [15; 16]	Адаптацію розглядають як процес встановлення динамічної стійкої рівноваги між зовнішнім та внутрішнім середовищами підприємства, яка базується на можливості підприємства швидко пристосовуватись до змін зовнішнього середовища чи вчасно впливати на його формування з метою регулювання впливу на діяльність підприємства.	Досить повне визначення, що може носити універсальний характер

вала» потребу в адаптації;

4) комплексна адаптація – адаптація, яка спрямована на зміну самого об'єкта адаптації та яка потребує реорганізації системи, що адаптується;

5) продуктова (результативна) адаптація – адаптація, яка виникає при появі потреби у зміні продукту виробництва, коли необхідні зміни в умовах внутрішнього середовища для отримання очікуваного рівня результатів на виході виробничої системи;

6) «класична» адаптація – адаптація, яка потрібна при впливі зовнішнього середовища на об'єкт адаптації, тому відповідна реакція – традиційний підхід, пов'язаний зі зміною його внутрішнього середовища;

7) програмна адаптація – адаптація, за якій вплив зовнішнього середовища компенсується за рахунок внутрішньої активності об'єкта адаптації, що дає йому змогу виконати наближення до бажаного стану через використання відомого й наявного в даний момент впливу факторів зовнішнього середовища;

8) толерантна адаптація – адаптація, яка виникає у випадку, коли об'єкт, володіючи всім необхідним і маючи це в своєму розпорядженні, може одночасно виступати в ролі суб'єкта управління, що дає йому змогу реалізувати підхід, який базується на передбаченні подій і майбутньої ситуації.

О. Гавриленко [20] вважає, що процес функціонування сучасних промислових підприємств полягає у їхньому безперервному розвитку: тільки в цьому випадку можна забезпечити конкурентоспроможність компанії за рахунок її адаптації до постійно змінюваних умов зовнішнього середовища. Раціональна система управління організацією передбачає підтримку сформованих організаційних відносин, поведінки та зв'язків для забезпечення надійного функціонування підприємства, а також створення нових й адаптації наявних організаційних відносин і зв'язків.

Процес розвитку економічних систем передбачає наявність у економічних суб'єктів властивості адаптації. Виражається ця властивість у традиційному вигляді – пристосуванні до зовнішнього середовища і до наявних умов. Виникнення й виживання організацій можливо тільки при відповідності умов їх внутрішнього і зовнішнього середовища. Розвиток, перехід підприємств на вищий ступінь в економічній системі обумовлені необхідністю адаптації. Таким чином, розвиток і адаптація є процесами, невіддільними один від одного.

У роботі Т. Школьної [21] під адаптивним розвитком розуміють процес позитивних змін економічних параметрів діяльності за рахунок адекватного реагування на динаміку ринкового середовища комплексу всіх його підсистем, провідна роль в якому належить асортиментній політиці як оператору основної ринкової компоненти – товару. В цьому визначенні автор наголошує саме на асортиментній складовій

досліджуваного поняття, не беручи до уваги виробничі процеси та якісно-кількісні властивості, що набувають нового значення на кожному етапі розвитку підприємства.

Враховує ці властивості адаптивного розвитку в своїй роботі [22] А. Слюсарев, розуміючи під ним якісні зміни, спрямовані на відповідні поставленим цілям, розроблення й модернізацію високоякісної продукції і методів її виготовлення в задані терміни відповідно до вимог покупців, забезпечення на цій основі конкурентних переваг підприємств і задоволення індивідуальних, колективних та суспільних потреб.

У роботі [23] адаптивний розвиток представлено як складну і багатопланову економічну категорію, сутність якої полягає в постійному поліпшенні економічних показників діяльності підприємства та підвищенні його конкурентоспроможності, обумовленою комплексом проведених заходів з акцентом на інновації у сфері виробництва і управління. Це визначення теж не може вважатися універсальним, адже його автор практично отожднює властивості понять «розвиток» та «адаптація», що є абсолютно різноплановими економічними категоріями.

Залежно від масштабу розгляду об'єкта можна виділити узагальнюючі й конкретні характеристики адаптивного розвитку промислового підприємства. Схематично вони представлені на рис. 1.

Найпростіші форми адаптивної поведінки властиві регуляторам у технічних системах зі зворотним зв'язком, якщо керівну систему розглядати як середовище функціонування регулятора. У теорії адаптивних систем адаптацією називається процес зміни параметрів і структури системи, а можливо, й керівних впливів на основі поточної інформації з метою досягнення певного, як правило, оптимального, стану системи при початковій невизначеності і умовах роботи, які змінюються. Найхарактернішою рисою адаптації є накопичення і негайне використання поточної інформації для усунення невизначеності через недостатню апріорну інформацію з метою оптимізації обраного показника якості.

На підставі вищевикладеного аналізу публікацій вітчизняних і зарубіжних вчених у предметній сфері адаптації розроблено класифікацію різновидів адаптації.

Основні її положення схематично представлені на рис. 2.

Основними класифікаційними ознаками є:

- 1) адаптивна система; як системи, які адаптуються, обрані такі:
 - біологічна (1.1);
 - економічна (1.2);
 - соціальна (1.3);
 - соціально-економічна (1.4);
 - організаційна (1.5);
 - організаційно-економічна (1.6);
 - технічна (1.7);
 - кібернетична (1.8);
 - інформаційна (1.9);

- виробнича (1.10);
- фінансова (1.11);
- 2) системні об'єкти адаптації:
 - живі організми (2.1);
 - виробничі відносини (2.2);
 - громадянин, суспільство, людина, людство, індивідуальна та групова поведінка людей (2.3);
 - відносини між людьми та їх групами в процесі виробництва і поза ним (2.4);
 - організаційна структура управління (2.5);
 - організаційна структура виробничих відносин (2.6);
 - засоби виробництва (2.7);
 - потоки інформації (2.8);
 - підприємство (2.9);
 - виробничі структури (2.10);
 - фінансові ресурси (2.11);
- 3) основні види адаптації підприємства:
 - структурна (3.1);
 - соціальна (3.2);
 - виробнича (3.3);
 - маркетингова (3.4);
 - ресурсна (3.5);
 - функціональна (3.6);
 - науково-технічна (3.7);
 - економічна (3.8);
 - адміністративна (3.9);
- 4) типи адаптації:
 - пасивна (4.1);
 - активна (4.2);
 - превентивна (4.3);
- 5) форми адаптації:
 - ефективна (5.1);
 - локальна (5.2);
 - подвійна (5.3);
 - багатокритеріальна (5.4);
- 6) узагальнені напрями адаптації підприємства:
 - організаційні зміни (форми власності, організаційної форми господарювання, організаційної структури управління) (6.1);
 - інноваційні зміни (розроблення нового товару, піонерного товару, вдосконалення наявної моделі товару, впровадження нової техніки і технології виробництва управління, інвестиції тощо) (6.2);
 - реструктуризація (6.3);
 - санація (6.4);
 - удосконалення внутрішньофірмового менеджменту (6.5);
 - нові форми роботи на ринку (інтеграція,

Рис. 1. Характеристики адаптивного розвитку промислового підприємства*

* Розроблено автором на основі праці І. Грозного «Аналіз підходів до управління розвитком промислового підприємства» [24].

диверсифікація, злиття, поглинання, франчайзинг, венчур, фрактація, конверсія тощо) (6.6);

– ефективний маркетинг (6.7);

7) управлінський профіль адаптації, який містить такі складові:

– виробництво (7.1);

– персонал (7.2);

– маркетинг (7.3);

– сфера НДДКР (7.4);

– логістика (7.5);

– фінанси (7.6);

8) суб'єкти адаптації:

– комплекс маркетингу і його атрибути (8.1);

– елементи ринку (споживач, робоча сила, галузь, маркетингові інститути, джерела інформації тощо) (8.2);

– складові внутрішньофірмового менеджменту (управлінський апарат, інформаційні засоби, бази даних, працівник, стратегія, внутрішня структура, середовище, структурні підрозділи, регламент і технологічний уклад, стиль діяльності, навички, досвід, ціннісні установки, системи управління тощо) (8.3);

– інші (методи, методики, фінансові інструменти, політика тощо) (8.4);

9) предмети адаптації (до чого адаптуються системний об'єкт і суб'єкт):

– умови (ринку, середовища бізнесу, національної економіки, господарювання, життєдіяльності) (9.1);

– зміни (середовища бізнесу, оточення, зовнішнього середовища, внутрішнього середовища, ділового середовища) (9.2);

– вимоги (міжнародні, технічні, екологічні,

естетичні) (9.3);

– споживачі та їхні потреби (9.4);

– інші (ціна, науково-технічний прогрес, структура попиту, інфляція, ринок тощо) (9.5).

Виходячи зі сформованої класифікації, можемо сказати, що в ринкових умовах господарювання, незалежно від типу, напрямки та види адаптації за своїм змістом є перманентним багатограним і складним процесом пристосування функціональної діяльності підприємства, його стратегічних одиниць бізнесу, внутрішнього середовища до змін середовища функціонування з метою забезпечення стійкого конкурентного становища підприємства на ринках збуту.

На основі отриманих результатів та визначених ознак проаналізованих понять під терміном «адаптивний розвиток підприємства» будемо розуміти виникнення нових або вдосконалення наявних конкретних властивостей позитивного змісту, значення яких для організації пов'язано з дією прямих та непрямих впливів зовнішнього середовища на діяльність підприємства.

Висновки. Таким чином, управління адаптивним розвитком зміцнює зв'язок між уявленням про зовнішнє середовище, що виникає в процесі діяльності підприємства, та самим зовнішнім середовищем. Чим міцніше такий зв'язок, тим менше виникає адаптивних спотворень у процесі розвитку підприємства – повторювані відхилення в сприйнятті ринкової дійсності та прийнятті управлінських рішень. Своєчасне виявлення причин та механізмів, що впливають на виникнення адаптивних спотворень, забезпечить сталий ефективний розвиток та зміцнить імунітет підприємства до змін та

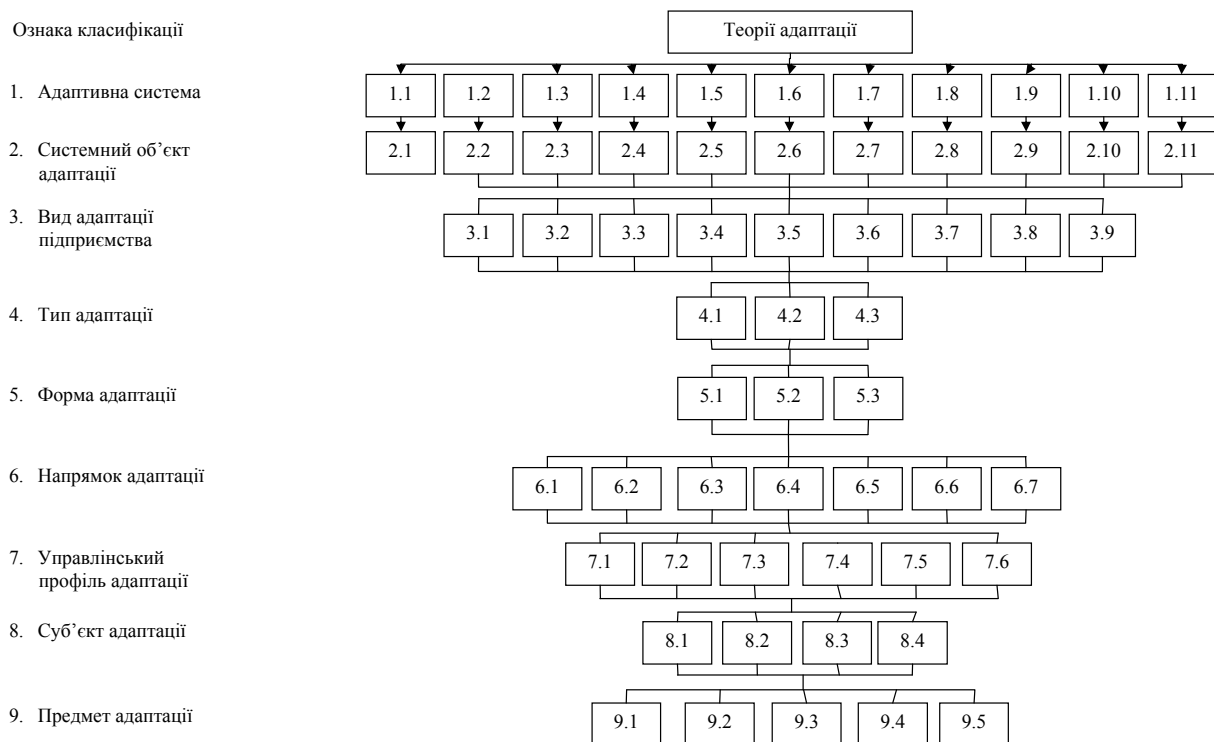

Рис. 2. Система класифікації основних елементів теорій адаптації

швидкість його пристосування до мінливого зовнішнього середовища.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Адаптивные системы. Выпуск 1 / под ред. Л. Растригина. – Рига : Зинатне, 1972. – 156 с.
2. Суслев Ю. Методология и методы управления рациональностью социально-экономических систем : [монография] / Ю. Суслев, Е. Суслев. – СПб. : СПбГИПТ, 2005. – 488с.
3. Калайков И. Цивилизация и адаптация / И. Калайков. – М. : Прогресс, 1984. – 240 с.
4. Политехнический словарь / гл. редактор И. Артоболовский. – М. : Советская энциклопедия, 1977. – 608 с.
5. Субботин А. Основные принципы научной организации управления промышленным производством / А. Субботин. – К. : Техніка, 1970. – 84 с.
6. Растригин Л. Адаптация сложных систем / Л. Растригин. – Рига : Зинатне, 1981. – 375 с.
7. Цыпкин Я. Адаптация и обучение в автоматизированных системах / Я. Цыпкин. – М. : Наука, 1968. – 400 с.
8. Проектирование систем адаптивного управления производством / [В. Скурихин, В. Забродский, Ю. Колейченко]. – Х. : Вища школа, 1984. – 387 с.
9. Суховерха Ю. Адаптация як інструмент впливу на підприємства: теоретичний аспект / Ю. Суховерха [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.2/298.pdf>.
10. Pettigrew A.M. Competitiveness and the management process / A.M. Pettigrew. – Oxford Oxford [u.a.] : Blackwell, 1988. – 256 p.
11. Whipp R. The Management of Strategic and Operational Change / R. Whipp // Management Research News. – 1988. – Vol. 11, Iss: ½. – P.27–28.
12. Jarzabkowski P. Strategy as practice: Recursiveness, adaptation and practices-in-use / P. Jarzabkowski // Organization Studies, 25.4. – 2004. – P. 529–560.
13. Lofquist E.A. Measuring the Effects of Strategic Change on Safety in a High Reliability Organization : diss. ... to the Department of Strategy and Management at the Norwegian School of Economics and Business Administration in partial fulfilment of the requirements for the degree PhD / E.A. Lofquist. – 2008. – 216 p.
14. Stensaker I.G. A Change in Plans: A Sense making Perspective on Strategy Implementation : diss. ...to the Department of Strategy and Management at the Norwegian School of Economics and Business Administration in partial fulfilment of the requirements for the degree of Dr. Oecon / I.G. Stensaker. – 2002. – 224 p.
15. Ландіна Т. Організаційно-економічні механізми адаптації підприємства до умов ринку / Т. Ландіна. – К. : Наукова думка, 1994. – 283 с.
16. Буднік М. Адаптація промислових підприємств до ринкових умов господарювання : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / М. Буднік ; Харківський держ. економічний ун-т. – Х., 2002. – 199 с.
17. Эфендиев Б. Разработка и функционирование адаптивных систем управления организацией / Б. Эфендиев // Российское предпринимательство. – 2008. – № 11. – Вып. 1 (22). – С. 21–25.
18. Анохин П. Очерки по физиологии функциональных систем / П. Анохин. – М. : Медицина, 1975. – 477 с.
19. Гринько Т. Механізм управління адаптивним інноваційним розвитком промислових підприємств : автореф. дис ... докт. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Т. Гринько ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 32 с.
20. Гавриленко О. Управление компанией: особенности формирования корпоративной культуры / О. Гавриленко // Лизинг. – 2011. – № 8. – С. 43–50.
21. Школьная Т. Адаптивное развитие предприятий пивоваренной промышленности на основе совершенствования ассортиментной политики : автореф. дисс. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Т. Школьная ; Воронеж. гос. технол. акад. – Воронеж, 2006. – 24 с.
22. Слюсарев А. Управление адаптивным развитием комплексной подготовки производства машиностроительного предприятия : автореф. дисс. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / А. Слюсарев ; Саратов. гос. соц.-эконом. ун-т. – Саратов, 2009. – 27 с.
23. Кривенко Е. Адаптивное развитие предприятий на основе инноваций: на примере предприятий винодельческой отрасли : автореф. дисс. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Е. Кривенко ; Воронеж. гос. технол. акад. – Воронеж, 2009. – 24 с.
24. Грозний І. Аналіз підходів до управління розвитком промислового підприємства / І. Грозний // Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища : зб. наук. праць ДонДУУ. Серія «Економіка». – Т. XIII, Вип. 224. – Донецьк, 2012. – С. 51–57.